

שנת 1099

ירושלים, מס' 11

[א] בשמ(ך) רחמ(נא).

אל אילי הצדק, ברוכי עליון, גומלי חסד, דורשי משפט

8 שוחרי שלום, תובעי זכיות, הם הם הקהל הקדוש הדרים
במדינת אשקלון, התמימים והישרים האצילים והיקרים,

10 יברכם אלהינו וישמרם ויתמכם בימין צדקן ---

--- שאו רב שלום

15 מ[ל]פני אדון השלום העושה במרומיו שלום ומתורתו
התמימה שכל נתיבותיה שלום וממנו, אנו שני בתי דינין, ומשלשה
הקהילות המעולות, קהל כנסת הירושלמים וכנסת הבבליים
וכנסת עיר המלוכה הקרואה אלקאהרה, יאריך אלהינו שלותה ---¹

21 --- נעלמכם אדאם אללה לכם אלסלאמה ויוהבכם
אלרחמה ואל ראפה אנה למא אתצל בנא אלרזיה אלעטימה

[ב] [...]

8 [...] ואלמחנה אלעמימה ממא גרי עלי אחינו ישראל הדרים בעיר הקו[דש]

אלהים יכונניה עד עולם סלה ועלי ספרי תורות המקודשים ועלי אלא[סירים] מן אנואע אלצרות ביד אויבי ייי ושונאי

10 עמו, אגתמענא אלי חצרה אדוננו, כב' גדי' קד' מרנו ורבנו מבורך אלוף

הבינות חכם הישיבה סנהדרא רבה וְ פוגדנאה משקוקה

אלתיאב גאלסה עלי אלארץ באכיה עלי דלך, פכאטבתנא וועצתנא

וחרצתנא אלי אלתנדב פימא יסתעאן בה לאפתכאך ספרי תורות

ועם יי הנתונים בשבי עם מלכות הרשעה יאבידה אלהינו וישמידה

15 פחרנא כלאמהא אלעדבה לוקח הנפשות יתמיד אלהינו משרתה

פתופרנא עלי אלתנדב וגמענא מאיה דיני ותלתה ועשרון דינארא

לאסתכלאך אלספרי תורות ואסרי השאירית מישראל פליטי חרב וסלמנאהא

למרי' מנצור בר מרי' [...] דידיע בן אלמעלמה לימצי בהא אלי עסקלאן

ויעלמכם במא מעה וכיף תוגהה וקד שרנא לה מא יעתמדה פי

20 מא אוצינאה בה ואסרענא אליכם בהדה אלאחרף עלי עגלה ונחן

כאיפין שמא יגרום החטא חס ושלום ויפקדו עונינו עלינו כי הנה לא

נוכל להתאפק ולהתנחם כי כליותינו בגחלי שריפת בית אלהינו ובית

קדשינו ותפארתנו מאד וחסו בעבור כי קדר שמינו וכפפה קומתינו

[...]

מקור: [א] כ"י בודאפט, בית-המדרש לרבנים, אוסף קאופמן, 242; [ב] TS. AS 1463.

פורסם: 58-59 I. Goldziher, Melanges judeo-arabes, REJLV (1908), pp. 255-256; גיל, ארץ-ישראל, ג, מסי' 573, עמי' 434-436.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

תרגום

[א] 21--- נודיעכם, יתמיד אלוהים לכם את השלום ויתן לכם
מרחמיו ומנדיבותו. משנודעה לנו הזוועה הנוראה

[ב] [...]]

- 8 והייסורים הכבירים אשר עברו על אחינו ישראל הדרים בעיר הקודש
אלהים יכונניה עד עולם סלה ועל ספרי תורות המקודשים² וכל מיני הצרות ביד אויבי יי ושונאי
10 עמו, נאספו אל הדרת אדוננו, כב(וד) גד(ולת) קד(ושת) מרנו ורבנו מבורך³ אלוף
הבינות חכם הישיבה סנהדרא רבה וג(ומר), ומצאנוהו בגדיו קרועים
ישוב על הארץ בוכה על אלה. דיברנו אתו והוא הוכיח אותנו
ועורר אותנו להתנדב ולעזור לפדות ספרי תורות
ועם יי הנתונים בשבי עם מלכות הרשעה, יאבידה אלהינו וישמידה,
15 והתרגשנו מדבריו הנעימים לוקח הנפשות, יתמיד אלהינו משרתה,
והרבינו להתנדב ואספנו¹²³ דינאר
לפדות את הספרי תורות ופדיון השאירית מישראל פליטי חרב ומסרנו אותם
למר(נו) מנצור בר מר(נו)⁴ הנודע יבשסט בן המוכה, שיביאם לאשקלון,
והוא יודיעכם אשר אתו ומה כוונותיו, כי קיבל מאתנו הוראות מפורטות
20 לנהוג על-פיהן. כתבנו לכם דברים אלה במהירות ובחפזון, כי אנחנו
חוששים שמא יגרום החטא, חס ושלום, ויפקדו עוננינו עלינו, כי הנה לא
נוכל להתאפק ולהתנחם, כי כליותינו בגחלי שריפת בית אלהינו ובית
קדשינו ותפארתנו מאד,⁵ וחסו בעבור כי קדר שמינו וכפפה קומתינו
[...]

ספרות: גויטיין, היישוב בארץ-ישראל, עמ' 254–255; גיל, ארץ-ישראל, א, עמ' 162, 668–669.

- 1 טיוטת מכתב מקאהיר לאשקלון בדבר האבל בחצר הנגיד מבורך בן סעדיה על חורבן קהילת ירושלים בקיץ 1099, ובעיקר בדבר מגבית שנערכה למען פדיון השבויים
והספרים. וראה גם לעיל, הערך "אשקלון", מס' 1. ממכתב זה ידועות שתי טיוטות, השונות זו מזו בעיקר בנוסחות הפתיחה. קטעים מן הפתיחה על-פי כ"י בודאפט
ראה לעיל, הערך "אשקלון", מס' 1, ושם הערה 1. המכתב נכתב בכתב-ידו של החזן והסופר הלל בן עלי מפסטאט. בהדפסת התעודה כאן לא הובאו מחיקות הסופר,
וכתיבות מחוץ לשורה שולבו במקום הראוי להם בלא לציין זאת.
2 השווה להלן, מס' 13.
3 הכוונה לנגיד מבורך בן סעדיה. ראה עליו לעיל, הערך "באניאסי", מס' 3, הערה 3.
4 מקום שם האב נותר ריק. דומה כי בזמן כתיבת הטיוטות נודע האיש רק בכינוי "בן המוכה".
5 זה האזכור המפורש היחיד של שריפת בית-הכנסת בירושלים בזמן כיבושה על-ידי הצלבנים.

ירושלים, מס' 12

לפני שנת 1099

- 25 --- ואולם, אלה שניצלו במאורע הזה,¹
הם אנשים שברחו ביום השני והשלישי לאחר המערכה ויצאו עם המושל, שניתנה לו יציאה חופשית,²
או אנשים שלאחר שתפסו אותם הפראנקים ונשאר עמם זמן-מה ברחו מהם; והם מעטים.
והרוב הם מי שנקנו ---

מקור: TS, 20113.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

פורסם: גויטיין, היישוב בארץ-ישראל, עמ' 243; גיל, ארץ-ישראל, ג, מס' 577, עמ' 447-448.

ספרות: ראה לעיל, הערך "אשקלון", מס' 2.

- 1 כלומר, כיבוש ירושלים בידי הצלבנים. הקטע לקוח מתוך מכתב בערבית ששלחו ראשי קהילת אשקלון אל קהילות ישראל במצרים בקיץ 1100. הנוסח הערבי המלא של המכתב, בלויית **תרגום**, מובא לעיל, הערך "אשקלון", מס' 2. בקטע שלפנינו מסווגים הכותבים את סוגי הניצולים מן הטבח בירושלים אחרי כיבוש העיר.
- 2 הכוונה למושל הפאטמי של ירושלים, שהתבצר במצודת העיר ("מגדל-דויד"), נכנע לפני ריימון מסאן ז"ל, וברשותו של ריימון יצא מירושלים לאשקלון. מתיאור הדברים כאן עולה, כי בימי הטבח באוכלוסיית ירושלים מצאו כמה מיהודי העיר מקלט אצל חיל-המצב הפאטמי שהחזיק במצודה.

ירושלים, מס' 13

שנת 1099

37 --- וזה נוסף אל מה

שנלקח בהלוואה והוצא על קניית מאתיים ושלושים ספרי מקרא ומאה חוברות נ[ביאים]
והמונה ספרי-תורה;¹ כל זה קודש ונמצא באשקלון ---

מקור: TS, 20113.

פורסם: גויטיין, היישוב בארץ-ישראל, עמ' 244; גיל, ארץ-ישראל, ג, מס' 577, עמ' 447.

- 1 הספרים הנזכרים כאן הם חלק משלל ירושלים שהעמידו הצלבנים לפדיון באשקלון. לדעת גויטיין ובארוך המדובר בשלל בתי-הכנסת של הקראים בירושלים. הקטע שלפנינו לקוח ממכתב שנוסחו הערבי המלא פורסם בלויית **תרגום** בערך "אשקלון", מס' 2; וראה שם הערות 16 ו-23 וספרות. כן ראה להלן, מס' 18.

ירושלים, מס' 14

שנת 1099

אנתקל בחכם אלאפתכאד¹ מן נהב ירושלים עיר הקדש תבנה ותכוון לקהל מצרים לכניסת ירושלים תבנה ותכוון.

מקור: י' ספיר, אבן ספיר, ליק תרכ"ו, דפים יב ע"ב, יז ע"ב; מ' נחמד, כתר ארם צובה, ארם-צובה תרצ"ג, עמ' 5.

תרגום

הועבר בתורת פדיון² משלל ירושלים³---

ספרות: א"א הרמב"ם, חדשים גם ישנים, ו (תרנ"ה), עמ' 7-8; ד' טולידאנו, "על התנ"ך 'כתרי' של חלב", "הארץ", ערב יום-הכיפורים תש"י; י' בן-צבי, "כתר התורה" של בן אשר", מחקרים בכתב ארם צובה, ירושלים תש"ך, עמ' ד-ט; בארוך, הסטוריה חברתית ודתית, ה, עמ' 82; ד"ש לוינגר וא' קופפר, "תיקון ספר תורה של ר' יום טוב ליפמן מילהויזן", סיני, ס (תשכ"ז), עמ' רמב-רמג; P.E. Kahle, Massoreten des Westens, I, Stuttgart 1927, p. 9, n.1; idem, The Cairo Geniza, New York 1960, p. 109.

- 1 בשתי העתקות הכתובת הנוסח הוא "אלאפתכאק" או "אלאפתכאק". התיקון כאן נעשה על-פי טולידאנו.
- 2 כלומר, "הועבר מרשות לרשות כפדיון של שלל". כוונת המשפט היא לציין, שהעברת הספר מבית-הכנסת בירושלים לבית-הכנסת של הירושלמים בקאהיר נעשתה כדין, על-אף האיסור למכור את הספר או לגאול אותו מופיע בכתובת המקורית שבספר.
- 3 הכתובת שלפנינו נכתבה בצדו האחורי של העמוד הראשון – שלא שרד עתה – של כתר ארם-צובה. לאור הידיעות מן הגניזה על שבי ספרים ירושלמיים בידי הצלבנים (ראה לעיל, מס' 13) אין ספק במהימנות הכתובת. גם אין לייחסה לכיבוש הסלג'וקי של ירושלים בשנת 1071 (1073:), כדעת בן-צבי. בשנת 1099 תפסו הצלבנים את הספר, שהיה, כפי הנראה, ברשות הקראים בירושלים. הספר נפדה – אולי באשקלון – על-ידי קהילת פסטאט והובא לבית-הכנסת של הירושלמים שם. לימים – לדעת בן-צבי ברבע האחרון של המאה הי"ד – הועבר ה"כתר" לחלב. על זהותו של הספר עם זה "שהיה בירושלים מכמה שנים" (וראה המדור "חיי תרבות ודת", תעודה משנת 1099-1100), שעל-פיו הגיה הרמב"ם את ספר-התורה שלו וקבע את נוסח המסורה ב"יד החזקה", ראה: מ' גושן-גוטשטיין, "האונטיות של כתר חלב", מחקרים בכתר

אדם-צובה, ירושלים תש"ד, עמ' י-ל. על מסורת מן המאה הי"ד, לכל המאוחר, בדבר ספר-תורה שהובא מירושלים לקאהיר בימי הצלבנים והיה לפני הרמב"ם ראה: יד החזקה, אהבה, הלכות ספר-תורה, ח, ד (=המדור "חיי תרבות ודת", שם). כן ראה: נ' אלוני, תרביץ, נ (תשמ"א), עמ' 350–352; ב"ז קדר, "פירוש רב סעדיה גאון לספר ישעיה שנפדה מידי הצלבנים", פרקים, עמ' 107–111.

בין שנת 1099 לשנת 1100

ירושלים, מס' 15

קבלם נתא] [...] ניה וקול דייקם השחית
בשרות]ניה עד כלו]תם.¹ ויבוא אליה כמבוא
[צר ואויב] עיר מבוקעה, ואיש כלי מ'
[מ]שחיתו ב]דו. ויהי כהכותם על הקן זקנים
5 [לא חשכו], ועל נערים לא חמלו.² וילכדו
[ילדים וטפים א]שר טיפחום אבותיהם וריבום
[ונשותיהם הלבשות] רקמה ובנותיהם הצנועות
[והכשרות אשר] מלאות כמזרק כזויות
[מזבח מחט]בות ועינם רואות, וימכרום
10 [לעבדים ולש]פחות, ואין לאל ידיהם.³ ויאספו
את [עמל] בתיהם ואת יגיע כפיהם אוסף
החסיל כמשק גבים שוקק בו, ויעטוהו
[כא]שר י[ע]טה הרועה את בגדו, ויציגום כלי
[ריק], ויב[ל]עום כתנין וימלאו כרשם מעדניהם,
15 ויאכלום וי[צ]לום, ומבתיהם המלאים כל טוב

ע"ב הוציאום וידם על ראש]ם כי] מאס יי ב'
במבטחם, ולא הצליחו] [והכה] את ה'
הבתים הגדולים רסיסים והבת]ים הקטנים]
בקיעים, ויסחבוים מהם בראש [מקרח וב]כתף
20 מרוטה ובידים גדודות, כי אמ]ר יי: שלח]
מעל פני ויצאו ויאמרו: א]נה נצא. ובת קו]ל
מפוצצת ואומרת: אשר [למות למות ואשר]
לחרב לחרב ואשר לרעב [לרעב ואשר]
לשבי לשבי והיה כל רוא]יהם יתנוודדו]
25 לאמר: שודדו בני ארץ הצבי [...] ו.
והם בוכים על עצמם ונושאים ב]יניהם]
קינה ואומרים: בושנו וכסתה פנינו כלמה,
כי היינו משסה לשוסינו ובה לבוזזינו
והגלת חמדתינו כלה הגפ]ן] שלומ]ים].⁴ וגם
30 אנחנו בכינו הרבה בכה לקשה יומם.

ע"ג [וגדלה צעקתנו על] כובד יגונם, וקראנו עליהם
[בכל רחובות מ]ספד ובכל חוצות אמרנו הו הו,

[כי רעה יצאה] מאת יי לשער⁵ ארץ הצבי.
[וכשמענו] אנחנו וכל בני קהלינו כי נשבה
[השביה, מעסקנו] חדלנו והעמדנו על נפשנו
[לקבץ ולאסוף] הון רב וחיל גדול לגאול
[את אחינו מיד] שוביהם, ונגבה מאשר חננו
[השם ומכ]ל הסרים אל משמעתינו
[ומכל אנשי] קהלותינו כחמשת אלפים
[דינר זהב] סגור, ונפדה בהם כמסתם,⁶
ואף על פי שלא היו למדי לגאול כל השביה,
ועודנו מתאמצים לפדותם, [מ]תחזק[ים]
לגאלם.⁷ ובטוחים אנו על גו[א]ל חזק יי
צבאות שמו כי תרום הגאולה על יד [אחינו].
45 עתה הבאים מהשבי יום יום מכל ג[בולות]

ע"ד ארץ אדום ומשערי הא[רצות ומארץ]
הצבי, נחזיק בהם וכל מערומי[הם נכסה]
ונלבישם וננעילם ונאכילם ונש[קה אותם]
וננהלם לאט במישרים לכל כו[של. ומן]
50 השמים יסכימו על ידינו להס[פיק להם]
ולעשות כתורה וכמצוה [...]⁸
ובכל אשר שאל נשף חש[קנו] כמעט
רגע היתה תחנה מאלהינו [לתת לנו]
שארית בארץ ולהחיות [לנו לפליטה]
55 גדולה, כל שכן באלו הימים [אשר ירים]
אלהינו קרן הגולה וחידוש המלוכה, [וישמיע]
מ[כ]ל קצה הארץ: הנה מלך ה[מלך] לבית
[דוד] מלכ[נו צמח] שמו, וישב ומשל על [כסאו]
[למען יי] אשר [נ]אמן ולמען חסדי דוד
60 [הנא]מנים, כי אחרי ימים רבים אשר
[...]

מקור: 28 [-Loan]. 35 [TS, Misc.

פורסם: מאן, טקסטים ומחקרים, א, עמ' 354–356; גיל, ארץ ישראל, ב, מס' 15, עמ' 19–21.

ספרות: אסף, מקורות ומחקרים, עמ' 145–146; קדר, היישוב היהודי, עמ' 405–410; גיל, ארץ-ישראל, א, עמ' 305–306.

1 מהדיר התעודה ואסף קשרו איגרת זו בחורבן קהילות ארץ-ישראל בימי כיבוש הצלבנים. לדעת מאן נשלח המכתב מדמשק או מחלב ונכתב בידי נשיא, (כמשתמע משורות 55–60), ממשפחת ראשי הגולה שישבה בערים אלו למן המאה ה"ב. לדעת אסף המדובר בפעולה נרחבת של פדיון שבויים, שהתארגנה בקהילות סוריה כדי לפדות שבויים שהגיעו לביזאנטיון – "ארץ אדום" – אחרי מסע-הצלב הראשון. אסף פרסם תעודה הדומה מבחינת תוכנה לתעודה שלפנינו ורואה בשתייהן מכתבים העוסקים באותו העניין. וראה: אסף, מקורות ומחקרים, עמ' 149–151. לדעת קדר "ארץ אדום" אינה ביזאנטיון, שכן בשנים הראשונות לאחר מסע-הצלב הראשון שררה מתיחות בין ביזאנטיון לממלכת הצלבנים, ואין להניח, כי הצלבנים הובילו לשם את שבוייהם. לדעתו המדובר באנטיוכיה, שהיתה אז ברשות הצלבנים, ואלה הובלו שבויים למכירה. ואין בכך כדי להכריע. לדעת קדר גם ייתכן, כי המדובר בשבויים שהובלו לאפוליה שבדרום איטליה. קדר מייחס את כתיבת המכתב לראש

- הקהילה בחלב, או לאביתר בן אליה, גאון ארץ-ישראל, שישב בעת ההיא בצור. אין בדברי קדר כדי להכריע, אך יש מקום להניח, שאכן כתב את המכתב אדם מרכזי ביהדות סוריה או מנהיג שהיתה לו סמכות בכל הקהילות. לדעת גיל יש לייחס את המכתב למאורעות מן השנים 997-999. הוא לא הביא הוכחות, ואין בדבריו כדי לשנות את הנאמר כאן. קדר מייחס את עניין כיבוש העיר ושביית יהודיה לקיסריה, שנפלה בשנת 1101, או לחיפה, שנכבשה בשנת 1100. עם זאת, ייתכן לראות בתעודה שלפנינו מיסמך המתייחס לכיבוש ירושלים בשנת 1099 (וראה להלן, הערה 5).
- 2 עד כאן מתוארים המצור והפריצה אל העיר.
- 3 בשורות 510 מתוארת תפיסת השבויים בעיר הכבושה ומכירתם.
- 4 עד כאן מתוארת ההתרחשות בארץ-ישראל. מכאן ואילך מתוארת פעולתם של אנשי הקהילה – או הקהילות – בסוריה למען השבויים, פדיונם והטיפול בהם לאחר פדיונם.
- 5 לדעת קדר מציין ביטוי זה עיר-גבול או עיר-נמל, אך בהקשר הנזכר כאן – ובלשון ימי-הביניים בכלל – פירושה של המלה "שער" היא "עיר", כמשמעה במקרא: "באחד שעריך" – "באחת עריך", כמו בשורה 46. וראה גם, למשל: "בשער אחד – בעיר אחת" (בבלי סוכה נה ע"ב). ביאור נרחב של מלה זו ראה: "אבינרי, מלון פרושי רש"י, תל-אביב תשי"ט, עמ' שמז. "שער ארץ הצבי" משמעו, כנראה, "עיר ארץ הצבי", כלומר, ירושלים. בחיבור מן המאה הי"ב מכונה ירושלים "שערי יהודה". ראה: ספר היישוב, ב, עמ' 119, מס' 12. גם המספר הגדול של השבויים מתיר לנו להניח, כי המדובר בירושלים.
- 6 מאן קרא "כמאתים". אם נניח, כי השבויים נפדו על-פי ערכם – כשלושים דינאר – המדובר ב-166 שבויים שכבר נפדו. לדברי הכותב לא נפדו כל השבויים. אם אכן נכונה הקריאה "כחמשת אלפים דינאר זהב", אזי המדובר בהון-עתק, סכום העולה בהרבה על הסכומים שנסאפו במצרים לפדיון שבויי מסע-הצלב הראשון.
- 7 עד כאן מתוארות פעולות הפדיון. מכאן ואילך מתואר הטיפול בשבויים הנפדים הבאים יום-יום מארץ אדום ועריה ("ושעריה").
- 8 מאן – ובעקבותיו גיל – השלים כאן "[ועל אודות אשר] ובבלי", אלא שכתוב "בכל", ולא "בבלי", ועל-כן אין לקבל את השלמתו. לפיכך יש לתקן את דברי קדר, עמ' 409.
- 9 ביטוי נדיר מאוד, ע"פ ישעיה כא, ד', ודומה לו במכתב שפורסם במלואו על ידי גיל, ארץ-ישראל, ג, עמ' 371 (מס' 553), שורה 3. בשני המקרים מופיע הביטוי בהקשרים משיחיים (הערת פרופ' ח' בן-שמאי).

שנת 1099

ירושלים, מס' 16

וימלוד עליה גוטפריד¹ שר גלטיאה,² ויגרש את כל היהודים מירושלים ותחומיה. ומלך עליה הוא ובניו פ"ח שנים.³

מקור: שלשלת הקבלה, דף קי ע"ב.

1 גוטפריד מבוינן.

2 צ"ל "גליאה", כלומר, גאליה, היא צרפת.

3 גוטפריד מת בשנת 1100. דומה, כי המחבר מונה את שנות ממלכת הצלבנים עד 1187.

אחרי שנת 1102

ירושלים, מס' 17

בשמ(ד) רחמ(נא)¹

- אֵל בת יִשְׂרָאֵל אֲשֶׁר רִבְתָּה וְתֵאֵנִיתָ כְּסֵד דְּרַבְיָה בְּסִיכֵי עוֹנֵי וְצִיּוֹנִיָּה
לא נודעו לשוב אל עריה² נת ענות ו אנשי חייליה³ וכפ ו ידי מחזיקי בד קיה⁴
כי בעמל ואנו גזו שנות יה ותקנתה למפח נפש מפני חמת המצק צד
5 צעדי אוניה מפני זלעפות הרעב אשר שולח במשמונות יה ואין לחם
בשעריה משוקדי מזוזותיה⁵ כי לוקטו אשכולותיה וסוגרו דלתות
מרבציה בשפל קול רעיית גדותיה⁶ ותפרוץ [קול] נוגותיה כי פשטו גדוד[ן]
צלמות ולא סדרים⁷ נעה לבקש מאונייה כי גורשה מהסתפח בנחלת צביון[ניה]⁸
ותהי למתעב גוי להסתולל בה בקצה תבל כתנא מקמר נפלה בשחיתותה
10 חשופי שת אסיכי ברזל להינתן תלד באנתן והילדה במחיר זמירו [הן]
כמר מדלי וכאפס תוהו נחשבו לפני שוביהם לרמס כטיט חוצות את יופ י
צרוניה⁹ מה אד מה לך בת השולמית הלש משא אשר בפ לצות חזו לך

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- לשית ציחי חב ליד ביצועיך בלי לידום בת עיניך כי אין קצה לחכך נד כי קלו
מנשרים פרוסות שוסך כצאן טי[בח]חה נשמוטו בידי סלע בתולותיך
15 נבחרו אנשי המדע במנת מדיך¹⁰ איך נגעלו יושבי הטבור¹¹ והומכו לנתרם
אל עם לועז שפת לא ידעו תמול שלשום להשמיעם¹² ובתמו הוסבו לשוסיהם
ולא נמצא במו כמלוכה במקשה¹³ אחרי חרב היונה אשר הוערה מתערה לא
... לשום לחומם כגללים¹⁴ שופך דמים [כ]נחלים נטיו וים רוקקה והיו מעמקיה
כמימי כרכום וינו השרוני בצבעוניה טסו אחד מעיר ושנים ממשפחה יתר
20 הפליטה כדור אל ארך רחבת נדים והוטלו ממקום קדוש לשאוף עפר] בארך נכ רנה⁵¹
תקפה ה זרע גינתנית והאיצה במטאטי השמד וגירשה את כל מייחדי שם
מכל גב ול עפרות קודש בלי לחוננה ולא להת רצות עוד באב ניה¹⁶ על כן נאנחה
בשב רון מת נים כי אנשו מכותיה בלתי סרה הן בססאה¹⁷ מחוקה במקום גד ושה
שנתות מדותיה ולא נבלע בחשבון תעלומיה תומן וערך לא¹⁸ את קן המשפט על [כל]
25 הבא הרימה ציון בדיה פי יש תקנה לאחרייתה כי מסלות נמקה עמה לא נטשה
משאת יד קודש הן יונה לראש אשמורות בלחם העצבים כן יתן לידידו שנה בלי
להיות שוא תמורתם ובמקום גילה שטמה רעדה דל שפתיה השונות נוספות מר
עובר אמונת זרעוניה בעתים מזומנים מקדחת הרכים חוסן משפיות החמדה
[... ..] ות אחינו (!) תרנה לדעת את כל מעשה פי נורא הוא
30 במערב חומטון בתבואת הכרי¹⁹ באוצר תשוקתה לפלס מעגליה מכל בני פוזק
מזרעם לא מוש עד בוא אשר לו המשפט ויגלה עמוקות אהרנית עיכנית²⁰ אז רז[נו]
יושבי סלע להורישם משנה תחת בושתם וירשו את ערים נשמות צבי המה
כי מגיד משנה ישיב לה לבת ורשלהם. ---

ע"ב האגרת הזאת [כתב אותה בגדו כבילנו ברוך] חרב הגדול והמובקק
נט(ריא) מש(מיא)²¹ בן [רבינו יצחק] (נוחו) ע[דן] ויכתוב רבינו ברוך את האיגרת
הזאת להיו... תה בגד עבדה... הגר אצל כל קהלו... ת ישאל אשר הוא
הולך אליהם: [...]

מקור: כ"י אוקספורד, בודליאנה, Heb. a 3, f. 1 (קטלוג נויבאואר, מסי' 2873) – איגרת-המלצה של ר' ברוך בן יצחק מחלב לעובדיה הגר הנורמאני.

פורסם: ש"א ורטהיימר, גוני ירושלים, ב, ירושלים תרס"א, מדף טז ע"א עד דף יז ע"א. הנוסח המובא כאן הוא על-פי: גולב, מגילת עובדיה הגר, עמ' 103–106.

ספרות: E. Adler, REJ, LXIX (1919), p. 130; S. Poznanski, REJ, LXX (1920), pp. 70–71; J. Mann, REJ, LXXXIX (1930), pp. 245–250; S.D. Goitein, JJS, IV (1953), p. 77; י" מאן, התקופה, כד (תרפ"ו), עמ' 337–338 ו-352–354; הני"ל, טקסטים ומחקרים, א, עמ' 211; הני"ל, תוספת שנייה, עמ' 290; דינור, לתולדות היהודים, עמ' 448–449; קוק, עיונים ומחקרים, ב, עמ' 120–122; פראוור, היהודים במלכות ירושלים, עמ' 45; הני"ל, הצלבנים, עמ' 269–270 ו-284; גולב, מגילת עובדיה הגר, עמ' 87–88; גיל, ארץ-ישראל, א, עמ' 673–674.

1 דעות החוקרים על זמנה, מקום כתיבתה ופשרה של האיגרת השתנו במרוצת השנים בעקבות גילויים של קטעי תעודות מן הגניזה הקאהירית הקשורים בפרשת עובדיה הגר. ורטהיימר, המהדיר הראשון של האיגרת, ייחס אותה למאה הי"ג. מאן היה הראשון שקשר את האיגרת בכיבוש ירושלים וארץ-ישראל בידי הצלבנים. תחילה סבר, כי האיגרת נכתבה בירושלים ערב הכיבוש, וכי כתב אותה ר' ברוך בן יצחק, אשר נמנה, לדעתו, עם חכמי ירושלים. לאחר שנתגלה קולופון מידי עובדיה הגר עצמו, שבו נאמר במפורש שהתגיר בשנת 1102, קבע מאן, שאיגרת-המלצה מציינת את חורבן קהילות ארץ-ישראל בימי כיבוש הצלבנים. על-סמך קטעים חדשים שנתגלו מן האוטוביוגרפיה של עובדיה הגר הראה גויטיין, כי המאורעות בחלב הנזכרים במגילה התרחשו בשלהי שנת 1113, ולכן יש לאחר את זמן כתיבתה של האיגרת לשנה זו. לאחרונה הציע גולב סדר שונה מן המקובל לגלגוליו של עובדיה הגר. לדעתו נכתבה האיגרת סמוך להתגיירותו של עובדיה – כלומר, אחרי שנת 1102 – ולצורך זה כלל בתולדותיו של עובדיה פרקים החסרים בספר. ואולם, אין בדבריו של גולב כדי לשנות את מסקנתו של גויטיין. על-אף ערפל המליצה אין ספק, כי האיגרת מקוננת על

- חורבן קהילות ארץ-ישראל בימי כיבוש הצלבנים, וכי דבריה העיקריים מוסבים על חורבנה של קהילות ירושלים (וראה להלן, הערות 113-116). החלק ההיסטורי של האיגרת מובא כאן בשלימותו.
- 2 כלומר, לבת ישורון אבדו ציוני-הדרך לשוב למקומה.
- 3 על-פי קוהלת: "ביום שיגעו ש'מרי הבית והתעותו אנשי החיל" (יב: ג). וראה להלן, הערה 6.
- 4 הכוונה למנהיגי הקהל, או – והנחה זו סבירה יותר – לתלמידי-החכמים.
- 5 על-פי משלי ח: לד. וראה לעיל, הערה 4.
- 6 על-פי קוהלת: "וסגרו דלתים בשוק בשפל קול הטחנה" (יב: ד). פרק זה מתאר את יום-המוות, ועל-כן נזקק לו כאן המקונן. הפאראפראזה רומזת לביטול בתי-המדרש.
- 7 והשווה התרשמותו של שלמה בן שמעון מן הפרעות שערך צבא הצלבנים בשנת תתנ"ו בקהילות אשכנז: "ועליהם נאמר מלך אין לארבה"; גזירות אשכנז וצרפת, מהדורת א"מ הברמן, ירושלים תש"ו, עמ' כד.
- 8 על-פי שמואל א' כו: יט; והשווה בבלי כתובות קי ע"ב. לפנינו רמז לגירוש מ"נחלת ה' ", כלומר, מירושלים. וראה להלן, הערות 13 ו-16.
- 9 בשורות 9-12 מתוארים השבי והשבוים. ייתכן, שיש כאן רמז להובלת השבוים לממכר מוחץ לארץ-ישראל – לאנטיוכיה או אף לאפוליה שבדרום איטליה.
- 10 כלומר, החכמים נבהלו מחומרת העונש. על-פי ירמיהו יג: כה.
- 11 על-פי יחזקאל לח: יב. והשווה: "כשם שהטיבור הזה נתון באמצע האיש כך ארץ ישראל נתונה באמצע העולם" (תנחומא קדושים י). הכוונה אפוא ליושבי ארץ-ישראל.
- 12 כלומר, הצלבנים דוברי צרפתית.
- 13 רמז לגירוש היהודים מבתיהם ולהושבת הצלבנים במקומם. דומה, שתיאור זה רומז לאיסור שהוטל על היהודים לשבת בירושלים ולהפעלת חוק הכיבוש, שהעניק לכל צלבן את הבית שעליו תלה את מגינו.
- 14 כלומר, "בשרם". משמעות הכתוב היא, שגוויות הנהרגים הוטלו כגללים. מתואר כאן טבח שמקומו לא פורש.
- 15 בשורות 19-20 מתואר גורל הגולים.
- 16 בשורות 21-22 מובא תיאור הגירוש מירושלים. ייתכן, שיש כאן גם רמז לאיסור הישיבה בה.
- 17 יש לגרוס "סאה". בשורות 23-24 מובאים שמות של מידות כדי לתאר את גודל המכה. "סאה גדושה" ו"שנתות" הן אפוא מידות.
- 18 "תומן" ו"עוכלא" הן מידות תלמודיות (בבלי בבא בתרא פט ע"ב).
- 19 על-פי בבלי שבת לא ע"א: "מערב אדם קב חומטין בכור של תבואה".
- 20 בבלי עירובין נג ע"ב. וראה שם שני פירושים, ובעיקר הפירוש השני ורש"י שם. כאן משמעו: "יגלה האל הלכות בית-המקדש באחרית-הימים." "אהרנית" פירושו: "שייך לבני אהרון".
- 21 פירושו: "ישמרוהו מן השמים".

- בשם אל רחמן
לא נכחד מבנינו אחרינו
להיותם מספרים תהילות
יוי כמונו אשר נתן את
5 אדונינו שלמה הנשיא¹
לחן ולחסד ולרחמים
בעיני האדון באלדואין²
אשר מלך תחת אחיו
ויתן לו את חפצו ויצו
10 לאנשי חילו אחינו בני עשו³
וישיבו לנו את כל ספרי
קדשינו⁴ וספר התורה
הזה עמהם וזה חצי נחמה⁵
על כן אנחנו נקהלנו לכניסת⁶

- 15 רבינו ענן נשיאינו⁷ ומברכים
את המלך יחי לעולם היום
יום שישי צום עשרה באב
ראש שנת תתל"ז לחרבן
שני, אתי"ז לשטרות,⁸ אמן כן
20 ברחמיו ימהר יחישה מעשהו
לנחמנו בקיום הבשורה
שבשר כהיום ראש השנה
לחרבן הראשון (על) י(די) יחזקאל
הנביא (עליו) (השלום)⁹ ושם העיר מיום
25 יוי ישועה אמן אמן כן
יהי רצון במהרה בימינו
נצח סלה אמן¹⁰

מקור: כתובת על ספר-תורה קראי.

פורסם: א"א הרכבי, הצפירה, ב (תתל"ח), גליון ו, עמ' 47-48.

ספרות: 76: A.A. Harkavi, MJGL, II (1875), p. א' דינארד, משא קרים, וארשה תרל"ח, עמ' 52-53; מאן, היהודים במצרים, א, עמ' 200; הנ"ל, טקסטים ומחקרים, ב, עמ' 137, הערה 12; בארון, היסטוריה חברתית ודתית, ה, עמ' 82; עמ' 215, הערה 30; פראוור, תולדות, עמ' 29-30; ריינר, עלייה לרגל, עמ' 26-27.

- 1 הכוונה לנשיא הקראים, הנמנה עם זרע ענן. בעת ההיא ישב בקאהיר. יש מקום להניח, ששלמה הנשיא היה נכדו של הנשיא חזקיה בן שלמה בן דוד, אחרון הנשיאים הקראים בירושלים, שהתיישב בקאהיר לפני שנת 1055. על נשיאי הקראים בתקופה זו ראה: מאן, טקסטים ומחקרים, ב, עמ' 43-49.
- 2 באלדווין הא', מלך ירושלים הצלבנית (1100-1118), אחיו של גוטפריד מבויין.
- 3 כלומר, אדום. דומה, כי הכותב נוקט לביטוי "בני עשו" כדי להימנע מן השימוש בשם "אדום", הנדרש לגנאי. מלבד זה הולם הביטוי את השימוש במלה "אחינו" (עשיו ויעקב).
- 4 שבייתם של ספרי-קודש קראיים בירושלים ידועה מתעודות שפרסם גויטיין מגניזת קאהיר; וראה לעיל, הערך "אשקלון", מס' 2. בתעודה הנזכרת הוצעו הספרים לפדיון באשקלון. הפדיון הנזכר כאן איננו זהה לזה שנעשה באשקלון, שכן שם נאמר במפורש, כי נלקחה הלוואה, וכי הכסף נמסר לצלבנים. התעודה מאשקלון מיוחסת לשנת 1100, חמש שנים לפני זמנה של התעודה שלפנינו.
- 5 כלומר, זו נחמה על אחד משני האסונות: חורבן הקהילה ואבדן הספרים.
- 6 בית-כנסת.
- 7 נראה על-פי ההקשר שהכוונה לבית-הכנסת על-שם ענן הנשיא בירושלים, אף שהדבר אינו מפורש. ידיעה זו היא הראשונה ולפי שעה היחידה – על בית-כנסת זה בירושלים. המסורת על ישיבתו של ענן הנשיא בירושלים מופיעה לראשונה בספרות הקראית בס' חלוק הקראים והרבנים, שנכתב בשלהי המאה הי"ב. ראה: ספר היישוב, ב, עמ' 119, הערך "אבלי ציון", מס' 12; וראה על מסורת זו: ש"א פוזונסקי, "ראשית התישבות הקראים בירושלים", ירושלים, י (תרע"ד), עמ' 85. אך התאריך האמור מאוחר, ומן-הסתם רווחה המסורת עוד לפני הופעת החיבור הנ"ל, ואולי אף לפני כיבוש הצלבנים. ייתכן, שקריאת בית-הכנסת על-שם ענן אינה קשורה במסורת עלייתו, אלא נעשתה לכבודו. המנהג לקרוא בתי-כנסת על-שם קדושים ידוע למן שלהי המאה הי"ב, לפחות. כך, למשל, אפשר למצוא בתי-כנסת על-שם אליהו הנביא ועזרא הסופר במקומות שונים בקהילות המזרח. וראה המדור "מקומות קדושים", הערך "ירושלים", מס' 17, הערה 18.
- 8 בנאמר כאן אין לראות עדות לישיבת קראים בירושלים בראשית תקופת הצלבנים, כדעת מאן, אלא עדות לעלייה לרגל לירושלים בתשעה באב או בעשרה בו. מכאן, שהחוק הצלבני בעניין איסור הישיבה בירושלים אימץ את נוסח החוק הביזנטי, שאיפשר עלייה לרגל ליהודים אחת לשנה – בתשעה באב. ידיעה זו היא היחידה בעניין זה מלפני שנת 1236.
- 9 יחזקאל מ: א.
- 10 התעודה פורסמה סמוך למותו של א' פירקוביץ, ומהדירה טרח להוכיח, שידו של פירקוביץ לא היתה בתעודה זו. אמנם דומה, שהיתה אחת מאלפי התעודות שהובאו לרוסיה, אלא שפירקוביץ לא ידע עליה ולא השתמש בה בחיבוריו השונים. תחילה הלך מאן בעקבות הרכבי, אך לימים חזר בו וקבע, שתעודה זו היא אחד מזיופי פירקוביץ. את טיעונו ביסס בעיקר על הידיעה המופרכת בדבר ישיבת קראים בירושלים, אך, כאמור, אין שום ידיעה בעניין זה בתעודה (וראה לעיל, הערה 8). עוד קודם-לכן ניתח דינארד את התעודה, ועל-סמך ביטויים שונים שלא רווחו, לדעתו, בלשון העברית של המאה הי"ב קבע, שהיא מזויפת. אך לטענותיו אין אחיזה במציאות.

בעקבות פרסום התעודה הקראית המזכירה את שוד הספרים הקראיים ואת ההצעה לפדותם (וראה לעיל, הערה 4) הציע בארון לבחון את התעודה מחדש, אלא שפירושו איננו מדויק: שלמה איננו זקן הקראים בירושלים (וראה לעיל, הערה 1), וגם אין ללמוד מן התעודה על קשרים בין הקראים לשלטון הצלבני – אין זו אלא שיגרת לשון (וראה שם). לאור ניתוח התעודה כאן אפשר לראות בה, כנראה, מקור מהימן.

שנת 1120, בקירוב

ירושלים, מס' 19

ממא אערף מולא אלשיך
אבו אלמעאלי נט רח' אן הדא
מ' אהרן הלוי הזקן בן מ' יוסף
הלוי הבורסקי נע' וכאן סוכנאה¹
5 פי דאר אלפד פי אלקדס
תבנה במהרה בימינו ובימי
כל עמו ישר' והו מן אלמקאדס[ה]
אנ[א]ן[לא] לא שך פיה ולא מרא
וקד טלב מן² יחצה מן דור
10 אלמקאדסה אד הו פי צ'ר
אן זאיד וקאל אנה אדא
אכד מא יחצה פי הדא אלמאן
יקתת בה ופי וקת תפרקה
ליס יטלב שיא

מקור: כ"י ניו-יורק, ספריית בית-המדרש לרבנים, ENA 2727, f. 7.

פורסם: גיל, תעודות, מס' 44, עמ' 244–245.

תרגום

הריני מודיע לאדון השיח'
אבו אלמעאלי נט(ריא) ר(חמנא), כי זה
מ(ורנו) אהרן הלוי הזקן בן מ(ורנו) יוסף
הלוי הבורסקי נוחו(עדן), שהתגורר
5 בבית אלפד³ בירושלים,
תבנה במהרה בימינו ובימי
כל עמו ישר(אל), והוא מן הירושלמים
הראשונים⁴, אין כל ספק וכל חשד בנוגע אליו,
והוא ביקש את החלק המגיע לו בבת-הדירות
10 של הירושלמים,⁵ מאחר שהוא במצב קשה
מאוד. הוא אומר, שאם
יקח את חלקו עתה,
הוא יתפרנס ממנו. ובעת חלוקתו בזמן הרגיל
לא ידרוש דבר ---

ספרות: גויטיין, חברה יס-תיכונית, ב, עמ' 450; בלאו, ביקורת, עמ' 210–211.

machonEI@ybz.org.il

טלפון 02-5398822-3

- 1 קריאת המהדיר: "יפאץ כנאה"; וראה: בלאו, שם.
- 2 זו טעות סופר; כנראה צריך להיות "מא".
- 3 מן-הסתם הבית שהתגורר בו אהרן הלוי בירושלים.
- 4 הכוונה, כנראה, לירושלמים שהגיעו למצרים מיד אחרי כיבוש הצלבנים. המהדיר ייחס את המכתב לשנת 1120 על-סמך תעודות נוספות שהיו באותו כתב-היד, כלומר, פנייתו של הירושלמי היתה כעשרים שנה לאחר בואו למצרים.
- 5 בית-דירות בפסטאט, שהכנסותיו נועדו לעניי ירושלים. מתעודה זו משתמע, כנראה, שאחרי כיבוש הצלבנים נהנו פליטי ירושלים מרווחי הבית בשבתם במצרים. על פעולתו של בית-דירות זה במאה הי"א ראה: גיל, תעודות, מס' 169 ו-213. גויטיין סבור, שאחרי כיבוש הצלבנים העבירה הקהילה את הכנסות הבית לידי זרים שמוצאם מסוריה או ארץ-ישראל; ראה: חברה ים-תיכונית, ג, עמ' 324–325. ואכן, עניין זה עולה גם מן התעודה שלפנינו. מלבד "דאר אלמקאדסה", "בית הירושלמים", היו בפסטאט גם "רבע אלמקאדסה", "מגרש הירושלמים", ו"דרב אלמקאדסה", "דרך הירושלמים". בית הירושלמים נזכר פעמים אחדות בתעודות הגניזה. ראה: גיל, תעודות, על-פי המפתח.

בין שנת 1118 לשנת 1131

ירושלים, מס' 20

Interfectus est ab eis pro nostris excessibus
qui sine peccato natus est in terra Dominus
et dispersa gens Judea loco caret hactenus.

מקור: Achard d'Arrouaise, Tractatus super Templo Salomonis, ed. M. de Vogue, AOL, I, p. 577, vv. 408–410; P. Lehmann, Die mittellateinischen Dichtungen der Prioren des Tempels von Jerusalem Acardus und Gaufridus, MGH, Schriften, VI, 1941, p. 327, vv. 708–710

תרגום

- ונהרג בעוונותינו על-ידיהם,¹
האדון שנולד ללא חטא עלי אדמות
ויפוזר שבט יהודה, ומאז אינו נמצא במקום זה.²
ספרות: פראוור, היהודים במלכות ירושלים, עמ' 45.

- 1 כלומר, על-ידי היהודים.
- 2 כלומר, בירושלים. הכותב היה ראש (Prior) אגודת הנזירים האוגוסטיניים של Templum Domini, "מקדש האדון". החיבור מוקדש לבאלדווין אולי באלדווין הב' מלך ירושלים ונתחבר אפוא בין שנת 1118 לשנת 1131. לפיכך יש לראות בידיעה זו עדות של עד-ראייה. החיבור מתאר את תולדות "מקדש האדון" – כלומר, כיפת-הסלע – שהצלבנים זיהו אותו עם בית-המקדש. וראה גם לעיל, מס' 8.